

ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНІ *BOTRYCHIMUM MULTIFIDUM* (OPHIOGLOSSACEAE)

К л ю ч о в і с л о в а: *Botrychium*, папороті, рідкісний вид, поширення, Червона книга, Україна

Botrychium multifidum (S.G. Gmel.) Rupr. — плурірегіональний лучний вид, ареал якого охоплює Європу, Азію, Північну та Південну Америку й Австралію (Флора УРСР, 1938; Бельгард, 1950; Клеопов, 1990; Мельник, 2009). В Україні він перебуває на південній межі ареалу й трапляється на території Волинського та Малеого Полісся, зрідка — в Карпатах і Лісостепу (Флора УРСР, 1938; Екофлора України, 2000). Його занесено до «Червоної книги України» (2009) як реліктовий вид із дисперсно-диз'юнктивним поширенням і з наданням созологічної категорії «рідкісний». На сьогодні найповніші відомості про поширення *B. multifidum* в Україні наведені В.І. Мельником (2009). Однак аналіз матеріалів, які зберігаються в ряді вітчизняних гербаріїв і сусідніх країн, а також власні польові дослідження дозволяють доповнити інформацію про цей вид.

Зазначимо, що для території України *B. multifidum* згадується ще у флористичних працях XIX ст. Так, В.М. Черняев (1859) вказує цей вид для Харківської обл., П.С. Рогович (1869) і Й.К. Пачоський (1897) наводять його для поліської частини сучасної Житомирської обл., Й. Кнапп (Кнапп, 1872) — для території сучасної Львівської обл., К. Вандас (Vandas, 1886) — Волинської (околиці смт Цумань), а І.Ф. Шмальгаузен (1897) повідомляє про локалітети *B. multifidum*, виявлені в Рівненській (околиці м. Острог), Житомирській (околиці м. Житомир), Київській, Чернігівській і Харківській областях. Дещо пізніше, в першій половині XX ст., відомості про його поширення публікуються в таких фундаментальних працях, як «Флора европейской России» (Федченко, Флеров, 1908), «Флора України. Т. 1. *pteridophyta*» (Фомін, 1926) і «Флора УРСР» (1938).

У другій половині XX та на початку XXI століть продовжує надходити інформація про поодинокі знахідки *B. multifidum* у ряді регіонів України. Його виявляють у Волинській і Рівненській (Мельник, 1976, 2000, 2009; Мельник, Баранський, 2006; Фіторізноманіття..., 2012б), Закарпатській (Фодор, 1974; Мельник, 2009), Житомирській (Харкевич, 1952), Івано-Франківській (Природний заповідник..., 2006; Мельник, 2009), Київській (Мельник, 2000; Парнікоза, Цуканова, 2005; Парнікоза, 2010), Львівській (Шелест, 1956), Полтавській (Байрак, Стецюк, 2008), Сумській (Панченко, 2005; Чорноус, 2005; Парнікоза, 2010), Харківській (Кучеревська, Кучеревський, 2004), Чернівецькій (Чорней та ін., 2004, 2010; Мельник, 2009; Фіторізноманіття..., 2012а) і Чернігівській (Лукаш, 1997; Вищі ..., 2005; Андрієнко та ін., 2007; Парнікоза, 2010) областях.

У результаті аналізу літературних даних і критичного перегляду матеріалів ряду гербаріїв України й суміжних країн встановлено, що в сучасних зведеннях, наприклад, таких як «Определитель высших растений Украины» (1987) або «Екофлора України» (2000), враховується не вся інформація про вид, накопичена на сьогодні. Зокрема, з поля зору випадають відомості про деякі локалітети зі Львівської обл., наведені Й. Кнаппом (Кнапп, 1872) у книзі «Die bisher bekannten Pflanzen Galiziens und der Bukowina» (околиці м. Винники, селища Брюховичі та с. Деревач Пустомитівського р-ну), або ж про зразки, котрі зберігаються у фондах львівських гербаріїв. Не увійшли до узагальнюючих праць і окремі дані про знахідки виду з середини XX ст., зразки яких є в гербарії Ботанічного інституту РАН (LE). Зазначимо, що і в третьому виданні «Червоної книги України» (2009) наводиться інформація лише стосовно 27 локалітетів *B. multifidum*, тоді як на той час повідомлялося вже про 67 місцезнаходжень виду на Українському Поліссі, в Лісостепу, Степу та Карпатах (Мельник, 2009).

Нижче подаємо перелік невідомих у літературі локалітетів *B. multifidum*, встановлених нами при перегляді матеріалів ряду гербаріїв, а також інформацію про нашу нову знахідку виду на території Волинського Полісся та узагальнюючу карту його поширення в Україні (рисунок). Назви населених пунктів наводимо відповідно до сучасного адміністративного поділу території України. Відомості, що містяться на етикетках, подаються не повністю, оскільки в деяких випадках надписи не вдалося розшифрувати. До того ж на етикетках не завжди є повна інформація, зокрема бракує прізвищ колекторів.

Невідомі в літературі локалітети

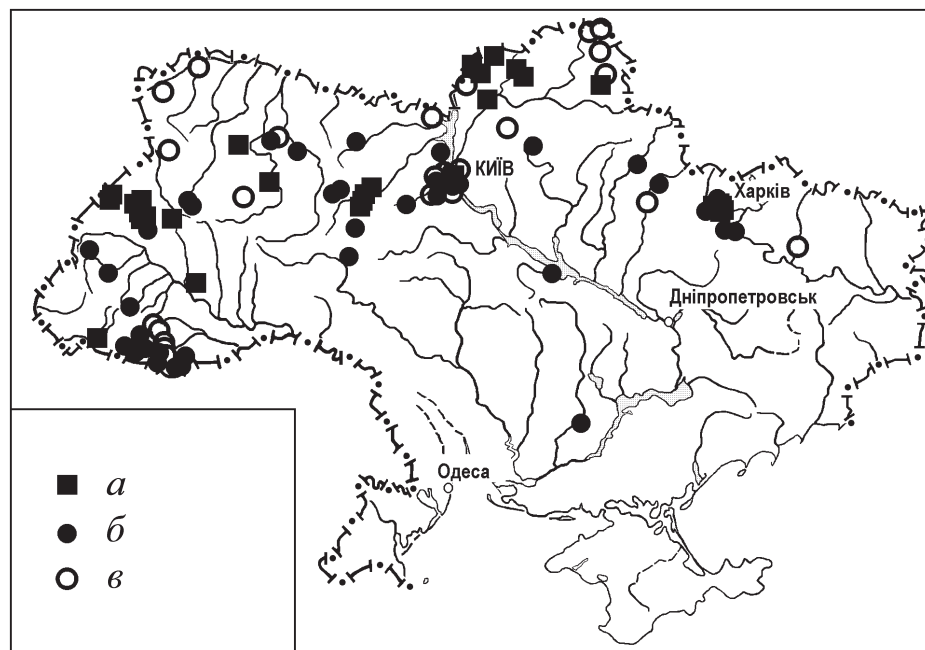
Закарпатська обл., Тячівський р-н, хр. Гропа (1947 р., *LWS*). Львівська обл.: Сколівський р-н, окол. м. Сколе (*LWS*); Яворівський р-н, окол. м. Яворів (1892 р., *LWS*); там само, урочище Вибадівка (1868 р., *LWS*). Харківська обл., Зміївський р-н, с. Артюхівка (1947 р., М.М. Цвельов, *LE*). Чернігівська обл., Ічнянський р-н, поблизу станції Коломійцеве (південніше с. Гейці) (1916 р., *LE*).

Нове місцезнаходження

Волинська обл., Ратнівський р-н, західніше с. Щедрогір, лівий берег р. Прип'яті (нижче по течії після оз. Стрибуж), 28.07.2010, В.П. Гелюта. Загальна площа локалітету — 4 м², налічувалося 15 особин,

9 із них — спороносні. *Botrychium multifidum* виявлено в лучному екоотопі, що відновився на екотоні між валом дамби та дренажним каналом. Загальне проективне покриття — 100 % (у тому числі 10 % — мохи). Зростає разом із *Hieracium pilosella* L., *Plantago lanceolata* L., *Lycopodium clavatum* L., *Equisetum pratense* Ehrh., *Achillea millefolium* L., *Leontodon autumnalis* L., *Carex* sp., *Dactylorhiza* sp., неподалік від молодих рослин *Betula pendula* Roth і *Salix* sp. Локалітет повторно відвідано наприкінці липня 2012 р. При цьому не було виявлено жодної рослини. Отже, потрібно продовжити спостереження за даним місцезнаходженням.

Зазначимо, що майже до кінця XX ст. панувала думка про те, що південна межа *B. multifidum* не виходить за територію Полісся (Мельник, 1976; Хорология..., 1986; Определитель..., 1987). Однак деякі забуті відомості (Кнарр, 1872) і результати новітніх досліджень (Мельник, 2009; Чорней та ін., 2010) свідчать про те, що вид трапляється і південніше — в Лісостепу, Прикарпатті, Карпатах і на Закарпатті. Він наводиться навіть (Флора ..., 1974) для степової зони. Аналізуючи літературні дані та критично переглядаючи матеріали українських і зарубіжних гербаріїв, а також враховуючи результати власних польових досліджень, ми встановили, що в Україні *B. multifidum* знаходили понад 90 разів і що він трапляється на території 16 областей, а саме: Київської (15 локалітетів), Львівської (14),



Поширення *Botrychium multifidum* на території України: *a* — знахідки виду в XIX ст., *b* — у XX ст., *в* — новітні знахідки

Distribution of *Botrychium multifidum* in Ukraine: *a* — records in the XIX century, *b* — in the XX century, and *в* — the latest records

Харківської (11), Житомирської та Чернігівської (по 9), Івано-Франківської (8), Сумської (7), Закарпатської (5), Волинської і Рівненської (по 4), Чернівецької (3), Тернопільської (2), Вінницької, Полтавської, Херсонської та Черкаської (лише по одному локалітету). Наведена кількість знахідок враховує локалітети, інформацію щодо яких на сьогодні можна вважати достовірною (Фінн, 1927; Чорней та ін., 2004; Вінніченко, 2006; Фіторізноманіття..., 2006; Войтюк та ін., 2008; Байрак, Стецюк, 2008; Мельник, 2009, та ін.), а також ті, що потребують підтвердження (Флора..., 1974; Вінніченко, 2006; Мельник, 2009, та ін.).

Нині *V. multifidum* охороняється як на державному, так і на світовому рівнях. Зокрема, вид занесено до Європейського червоного списку (European Red List..., 2011) і Додатку I Бернської конвенції (Конвенція..., 1998), а також, як уже згадувалося, до третього видання «Червоної книги України» (2009). Він знайдений на територіях низки об'єктів природно-заповідного фонду України — Природного заповідника «Горгани» (Природний заповідник..., 2006; Фіторізноманіття..., 2012a), Карпатського біосферного заповідника (Фіторізноманіття..., 2012a), Верховинського, Гетьманського, Деснянсько-Старогутського, Карпатського, Черемоського та Шацького національних природних парків (Панченко, 2005; Фіторізноманіття..., 2012b), Дермансько-Мостівського регіонального ландшафтного парку (Володимирець, 2005).

З огляду на рідкісність і вразливість виду потрібно продовжити пошуки нових його місцезростань, а також переобстежити вже відомі локалітети.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Андрієнко Т.Л., Лукаш О.В., Прядко О.І., Карпенко Ю.О., Лобань Л.О., Жигаленко О.А., Арап Р.Я., Дідик О.В. Рідкісні види судинних рослин Чернігівщини та їх представленість на природно-заповідних територіях області // Запов. справа в Україні. — 2007. — 13, вип. 1—2. — С. 33—38.
- Байрак О.М., Стецюк Н.О. Конспект флори Полтавщини. Вищі судинні рослини. — Полтава: Верстка, 2008. — 196 с.
- Бельгард А.Л. Лесная растительность юго-востока УССР. — Киев: Изд-во Киев. гос. ун-та им. Т.Г. Шевченко. — 1950. — 256 с.
- Вищі спорові судинні рослини Чернігівщини (біологія, екологія, поширення, охорона та культура) / За ред. Ю.О. Карпенка. — Чернігів, 2005. — 86 с.
- Вінніченко Т.С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. — К.: Хімджест, 2006. — 176 с.
- Войтюк В.П., Кузьмичина І.І., Коцун Л.О., Романюк Н.З., Безсмертна О.О., Химин М.В. Поширення рідкісних і зникаючих судинних спорових рослин у Волинському Поліссі // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. Біол. науки. — 2008. — 3. — С. 186—196.
- Володимирець В.О. Види вищих судинних спорових рослин у флорі Рівненської області // Вісн. НУВГП. — Вип. 2(30). — Рівне, 2005. — С. 18—31.
- Екофлора України. Т. 1. — К.: Фітосоціоцентр, 2000. — 248 с.
- Клеонов Ю.Д. Анализ флоры широколиственных лесов европейской части СССР. — Киев: Наук. думка, 1990. — 352 с.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1978 рік). — К.: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Кучеревська Т.В., Кучеревський В.В. Нове місцезнаходження видів родини *Ophioglossaceae* на Харківщині // Охорона рідких видів рослин: проблеми і перспективи. Мат-ли междунар. науч. конф. — Харьков, 2004. — С. 65—67.
- Лукаш О.В. Рідкісні види папоротеподібних (*Polypodiopsida*) на межиріччі Десна—Остер // Укр. ботан. журн. — 1997. — 54, № 53. — С. 461—465.
- Мельник В.І. Види роду *Botrychium* Sw. (*Botrychiaceae*), рекомендовані для включення до Червоної книги України: географічне поширення та стан популяції // Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». Наук. зап. — Т. 93. — Біол. та екол. — 2009. — С. 45—53.
- Мельник В.І. Нові місцезнаходження *Hupersia selago* (L.) Bernk. ex Schrank et Mart. та *Botrychium multifidum* (Gmel.) Rupr. у Волинському Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 4. — С. 401—402.
- Мельник В.І. Рідкісні види флори рівнинних лесов України. — Киев: Фітосоціоцентр, 2000. — 2012 с.
- Мельник В.І., Баранський О.Р. Нові місцезнаходження рідкісних видів флори Волинського Полісся // Укр. ботан. журн. — 2006. — 63, № 3. — С. 333—339.
- Определитель высших растений Украины / Отв. ред. Ю.Н. Прокудин. — Киев: Наук. думка, 1987. — 547 с.
- Панченко С.М. Флора Национального природного парка «Деснянсько-Старогутський» та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород-Сіверського Полісся. — Суми: Ун-тська кн., 2005. — 172 с.
- Парнікоза І.Ю. Сучасний стан популяцій видів *Ophioglossaceae* флори України // Запов. справа в Україні. — 2010. — 16, вип. 1. — С. 22—27.
- Парнікоза І.Ю., Цуканова Г.О. Стан ценопопуляцій *Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rupr. у м. Києві // Укр. ботан. журн. — 2005. — 62, № 2. — С. 289—295.
- Пачоский И.К. Флора Полесья и прилежащих местностей // Тр. Император. С.-Петербург. общ-ва естествоиспытат. — 1897. — 27, вып. 2. — С. 1—103.
- Природний заповідник «Горгани». Рослинний світ. — Природно-заповідні території України. Рослинний світ. Вип. 6 / Ю.В. Клімук, У.Д. Міскевич, Д.М. Якушенко та ін. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — 400 с.
- Рогович П.С. Обзорение семенных и высших споровых растений, входящих в состав губерний Киевского учебного округа: Волынской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской // Унив. изв. (Киев). — 1869. — Вып. 49. — С. 1—309.
- Федченко Б.А., Флеров А.Ф. Флора европейской России: Иллюстрированный определитель дикорастущих растений Европейской России и Крыма в 3-х частях. — СПб.: Изд. А.Ф. Девриена, 1908. — 1204 с.

- Фінн В.В. Про знахід *Botrychium matricariae* Spring під Києвом // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1927. — Вип. 5—6. — С. 22.
- Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.1. Біосферні заповідники. Природні заповідники / Ред.: В.А. Онищенко і Т.Л. Андриєнко. — К.: Фітосоціоцентр, 2012а. — 406 с.
- Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. — Національні природні парки / Ред.: В.А. Онищенко і Т.Л. Андриєнко. — К.: Фітосоціоцентр, 2012б. — 580 с.
- Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / За заг. ред. Т.Л. Андриєнко. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — 316 с.
- Флора европейской части СССР / Под ред. Ф. Федорова. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1974. — 404 с.
- Флора УРСР.— К.: Вид-во АН УРСР, 1938. — Т. 1. — 200 с.
- Фодор С.С. Флора Закарпаття. — Львів: Вища шк., 1974. — 207 с.
- Фомін О.В. Флора України. Т. 1. *Pteridophyta*. — К.: Укр. АН / Тр. фіз.-матем. відділу. — 1926. — 2, вип. 1. — 90 с.
- Харкевич С.С. Про деякі флористичні знахідки в межах Української РСР // Ботан. журн. АН УРСР. — 1952. — 9, № 2. — С. 74—78.
- Хорология флоры Украины. Справочное пособие / А. И. Барбарич, Д.Н. Доброчаева, О.Н. Дубовик и др. — Киев: Наук. думка, 1986. — 272 с.
- Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я.П. Дідуха. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 912 с.
- Черняев В.М. Конспект растений дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и на Украине. — Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1859. — 90 с.
- Чорней І.І., Буджак В.В., Токарюк А.І. Сторінками Червоної книги України (рослинний світ). Чернівецька область. — Чернівці: Друкарт, 2010. — 452 с.
- Чорней І.І., Буджак В.В., Токарюк А.І., Никурса Т.Д. Рід *Botrychium Swartz (Ophioglossaceae)* у флорі Буковини. Хорологічна характеристика // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Зб. наук. праць. — Біол., 2004. — Вип. 194. — С. 132—137.
- Чорноус О.П. Флористичні знахідки на території Шосткинського геоботанічного району (Сумська обл.) // Укр. ботан. журн. — 2005. — 62, № 3. — С. 360—364.
- Шелест С.Д. Про деякі рідкісні рослини Львівської області. // Укр. ботан. журн. — 1956. — 13, № 4. — С. 45—46.
- Шмальгаузен И.Ф. Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа. Руководство для определения семенных и высших споровых растений. — Киев: Тип. т-ва печ. дела и торг. И.Н. Кушнерев и Ко в Москве, Киев. отд-ние, 1897. — Т. 2. — 752 с.
- European Red List of Vascular Plants / M. Bilz, S.P. Kell, N. Maxted, R.V. Lansdown. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. — 132 p.
- Knapp J.A. Die bisher bekannten Pflanzen Galiziens und der Bukowina. — Wien: Wilhelm Braumüller, 1872. — 520 p.
- Vandas K. Ein Beitrag zur Kenntnis der Flora Wolhynien // Öster. Bot. Z. — 1886. — 34. — S. 34, 155—157, 192—195.

Рекомендує до друку
М.М.Федорончук

Надійшла 30.04.2013 р.

О.А. Безсмертная¹, В.П. Гелюта²

¹ Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

² Институт ботаники имени Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

РАСПРОСТРАНЕНИЕ В УКРАИНЕ *BOTRYCHIUM MULTIFIDUM* (*OPHIOGLOSSACEAE*)

Botrychium multifidum (S.G. Gmel.) Rupr. — редкий вид, включенный в «Красную книгу Украины» (2009). В результате анализа литературных сведений, критического пересмотра гербарных образцов и результатов собственных полевых исследований авторов установлено, что в Украине он был найден более 90 раз и встречается в 16 её областях — Киевской (15 локалитетов), Львовской (14), Харьковской (11), Житомирской и Черниговской (по 9), Ивано-Франковской и Сумской (по 7), Волынской, Закарпатской, Ровенской и Черновицкой (по 4), Тернопольской (2), Винницкой, Полтавской, Херсонской и Черкасской (по одному локалитету). Приводятся новые местонахождения вида из Закарпатской, Львовской, Харьковской и Черниговской областей, установленные по гербарным материалам (*LWS*, *LE*), а также из Волынской обл. (полевые исследования авторов).

Ключевые слова: *Botrychium*, папоротник, редкий вид, распространение, Красная книга, Украина.

О.О. Bezsmertna¹, V.P. Heluta²

¹ Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv

² M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

DISTRIBUTION OF *BOTRYCHIUM MULTIFIDUM* (*OPHIOGLOSSACEAE*) IN UKRAINE

Botrychium multifidum (S.G. Gmel.) Rupr. is a rare species included in the Red Data Book of Ukraine (2009). Due to analysis of the literature data, critical revision of the herbarium specimens and field studies of the authors, this species has been registered in Ukraine over 90 times. *Botrychium multifidum* is found to occur in 16 regions of Ukraine, e.g. Kyiv (15 localities), Lviv (14), Kharkiv (11), Zhytomyr and Chernihiv (9 localities in each), Ivano-Frankivsk and Sumy (7 localities in each), Volyn, Transcarpathian, Rivne and Chernivtsi (4 localities in each), Ternopil (2), Vinnitsa, Poltava, Kherson and Cherkasy (only one locality in each). The new localities of the species in Transcarpathian, Lviv, Kharkiv and Chernihiv Regions from herbarium materials (*LWS*, *LE*) as well as collections of the authors from Volyn Region are reported.

Key words: *Botrychium*, fern, rare species, distribution, Red Data Book, Ukraine.